

ale secolului al XVII-lea și transformată în 1730, 1800 și 1887, restaurată recent. Sunt amintite, în legătură cu existența în Târgul Trotuș a unei comunități de etnie maghiară sau germană, relatările călătorilor străini privind biserica catolică existentă încă în 1557, ale cărei urme nu au fost încă identificate, aflându-se poate în apropierea celei existente, ridicate în 1813. Nu sunt trecute cu vederea informațiile privind prezența unor emigranți husiți veniți în oraș după 1437, cele despre unele manuscrise scrise aici, sau despre anumite preocupări artistice.

În *concluzii* (p. 241-248) sunt subliniate, pornind de la datele documentare și de la informațiile arheologice, momentele principale ale procesului de dezvoltare urbană a orașului Trotuș, menționat prima dată la 6 octombrie 1408, aspecte ale organizării administrative, ale vieții economice și culturale, pe parcursul evoluției localității în cursul secolelor XIV-XVII, până la decăderea centrului urban la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor.

Abordarea pluridisciplinară a problemelor privind trecutul așezării urbane este concretizată prin capitolul, redactat de Luminița Bejenaru, *Date arheozoologice privind situl medieval de la Târgu Trotuș* (p. 249-257), care analizează *resursele animale utilizate în economia așezării, strategia de exploatare a animalelor în așezarea medievală de la Târgu Trotuș și datele morfometrice privind animalele domestice identificate arheozoologic*.

*Argumentul* care încheie lucrarea (p. 259-263) prezintă principalele etape ale strădaniilor de peste 30 de ani ale autorului pentru identificarea și cercetarea orașului medieval de pe Trotuș, cu mulțumirile adresate tuturor celor care au ajutat

la efectuarea săpăturilor, la întocmirea și publicarea monografiei.

Textul este completat de un rezumat în limba franceză (p. 265-279), lista abrevierilor (p. 281-282) și un indice general (p. 283-297). Monografia este ilustrată cu 75 de planșe, majoritatea cuprinzând mai multe figuri. În planșe mari, pliate, sunt prezentate planul general al săpăturilor arheologice de la Tg. Trotuș din anii 1976-1999, precum și biserica din sec. XIV și cimitirul medieval din secolele XIV-XVII. Celelalte figuri reprezintă așezarea geografică a Tg. Trotuș, unitățile de relief și principalele descoperiri arheologice din Tg. Trotuș și împrejurimi, planurile și profilurile locuințelor cercetate integral și a două cuptoare, precum și ale bisericii și unor morminte, fotografii ale unor complexe (din păcate nu prea clar reproduse), desene și fotografii reprezentând un mare număr de materiale arheologice: obiecte de metal și de os, vase și fragmente ceramice, ceramică ornamentală, monede, podoabe descoperite în morminte.

Publicarea monografiei *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție* reprezintă rezultatul demn de apreciere al unei activități laborioase și îndelungate de studiere a trecutului unui vechi oraș moldovenesc. Prezentarea cuprinzătoare a rezultatelor cercetărilor care au inclus o multitudine de aspecte ale evoluției așezării de pe Trotuș, chiar dacă unele considerații sau formulări ar putea fi discutate, permite cunoașterea procesului de constituire și dezvoltare a acestui oraș. Valoarea lucrării pentru cunoașterea fenomenului urban românesc este de netăgăduit.

Gheorghe I. Cantacuzino

MARIANA ȘLAPAC, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Editura ARC, Chișinău, 2004, 372 p. cu ilustrații.

Apariția lucrării cercetătoarei Mariana Șlapac, elaborată în cadrul Institutului Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei constituie un remarcabil eveniment editorial. Studiul cetăților, elemente de prim interes pentru istoria politică, militară, socială, economică și culturală a Evului

mediu, este abordat din punctul de vedere al arhitectului și istoricului de artă, urmărind în primul rând monumentele arhitecturale, ca mărturii prețioase ale trecutului. Lucrarea se bazează pe un volum impresionant de cercetări, măsurători și observații pe teren și pe cercetări asupra vechilor

planuri aflate în arhive și biblioteci din România, Republica Moldova, Ucraina, Rusia, Polonia, Austria, cele mai multe inaccesibile sau greu accesibile specialiștilor din România, fiind folosite și materiale grafice din institute de proiectări în domeniul restaurării din Ucraina și Moldova.

După *prefața* (p. 9-10) în care se precizează problematica urmărită în lucrare, *introducerea* cuprinde două părți. Prima prezintă *contribuția înaintașilor, metodologia și izvoarele* (p. 11-14), subliniind că marea majoritate a lucrărilor anterioare se opresc asupra problemelor istorice și arheologice, fără a atinge problemele de arhitectură. Scopul principal al lucrării este studierea arhitecturii fortificațiilor de pe teritoriul Moldovei medievale în limitele geografice anterioare amputărilor teritoriale inițiale provocate de otomani, limitele cronologice fiind marcate de constituirea statului medieval al Moldovei pe de o parte și de integrarea acestuia în sistemul politic al Imperiului Otoman pe de alta. Pentru relevarea particularităților arhitecturale ale cetăților studiate au fost utilizate metode descriptive, comparatiste, contextualiste și de inducție logică, analiza arhitecturală, metrologică, tipologică și grafică. În a doua parte a introducerii sunt făcute foarte utile *precizări de natură terminologică* (p. 15-18), urmărind echivalențele în diferite limbi ale termenilor de arhitectură militară.

Primul mare capitol al lucrării (p. 19-107) este intitulat *Tabloul general al apărării în Moldova*. Un prim subcapitol, *Apărarea Moldovei și determinantele ei* (p. 19-48), este divizat în cinci părți. În primele două, *Etapele istorice* (p. 19-28) și *Organizarea militară a statului. Gândirea și arta militară* (p. 28-34) sunt conturate, pe baza unor lucrări de sinteză și a unor studii speciale, cadrul istoric al existenței fortificațiilor moldovenești, precum și cel al organizării militare, al elementelor de strategie și tactică militară, facilitând înțelegerea rolului și importanței sistemului de fortificații al Moldovei. În cea de a treia parte a acestui capitol, *Elemente, metode și sisteme defensive* (p. 34-38), autoarea prezintă diferitele elemente defensive care, aplicate conform anumitor metode, creează diferite sisteme defensive, clasificate în mai multe tipuri, și distinge două

perioade principale în evoluția lucrărilor de fortificare. Într-o a patra parte, *Categorii de fortificații* (p. 39-44), acestea sunt clasificate după diferite criterii: esența defensivă, gradul de durabilitate, scopurile defensive, atribuirea, amplasarea în teritoriu, materialele de construcție, mărimea efectivului garnizoanelor. În sfârșit, cea de a cincea parte a acestui subcapitol analizează diferitele *tipuri de apărare în arta fortificațiilor* (p. 44-48) - care pot fi: apărare activă, pasivă, elastică sau mascată, sau se pot împărți după amplasare, durată sau alte caracteristici. În analiza tuturor acestor aspecte de caracter militar se remarcă amprenta pozițiilor personale ale autoarei în propunerea clasificărilor după diferite criterii.

În cel de al doilea subcapitol al primei părți, *Date generale despre cele mai importante fortificații* (p. 48-107), amplu dezvoltat, sunt trecute în revistă datele istorice, arheologice, cartografice și iconografice privind principalele lucrări defensive din Moldova. Sunt prezentate astfel, în ordine alfabetică, fortificațiile de la Baia, Bârlad, Cetatea Albă, Cetatea lui Iurghici (Yanık-Hisar, Palanca), Chilia-Licostomo, Costești, Crăciuna, Falcin (Fălciu), Hmielov, Hotin, Iași, Ismail, Neamț, Orhei (Orheiul Vechi), Roman, Siret, Soroca, Suceava (Cetatea de Scaun și Curtea domnească fortificată), Șcheia, Tatarbuniar, Tighina (Bender), Tintul (Tobac), Țețina și unele cetăți dispărute. Sunt precizate date privind localizarea sau identificarea, menționi în diferite izvoare, fiind discutată originea și evoluția unor fortificații sau opiniile divergente existente în unele probleme.

Al doilea mare capitol al lucrării (p. 109-244) urmărește *particularitățile arhitecturale, tipologice și constructive ale fortificațiilor – puncte de sprijin militar*, fortificații datorate domniei, reprezentative din punctul de vedere al arhitecturii. La început sunt analizate din aceste puncte de vedere *construcțiile de pământ și lemn* (p. 109-111), împărțite în *fortificații ale unor locuri strategice și fortificații de campanie*. În prima categorie au fost incluse primele fortificații de la Tighina și Soroca iar în cea de a doua cele de la Bârlad, Crăciuna, Berheci și cea, încă necercetată, de la Valea Albă.

Ponderea principală în cadrul acestui capitol, ca și al întregii lucrări, o au *construcțiile de piatră* (p. 111-244). În analiza acestora, un loc deosebit îl ocupă *caracteristicile tipologice și specificul arhitectural-planimetric* (p. 111-206). Fortificațiile sunt clasificate după tipul de plan și după caracteristicile arhitecturale. După influențele remarcate, cetățile au fost împărțite în: cetăți de sursă nord-europeană, de sursă vest-europeană, de sursă bizantină, de model bizantino-oriental, de model oriental și de model renescentist. Clasificate după aceste criterii, fortificațiile sunt atent cercetate din punct de vedere tipologic. În cazul fiecărei cetăți analiza se bazează pe o minuțioasă documentare. Sunt discutate diferitele păreri, uneori divergente, privind originea, cronologia și tipologia diferitelor obiective. Sunt folosite relevee mai noi sau provenind din arhive, sunt prezentate propuneri de reconstituire, unele aparținând autoarei. Evoluția arhitecturii fortificațiilor din Moldova este văzută ca un proces de eforturi tehnice și perfecționări artistice, în care sursa primară se găsește în arhitectura romano-bizantină, iar sursele cele mai apropiate sunt cetățile nordice și occidentale sau fortificații din lumea bizantino-orientală. În amănunțita analiză, care cuprinde toate fortificațiile din Moldova istorică, se vedește pe deplin personalitatea științifică a autoarei. Comparațiile cu fortificațiile altor zone prezintă foarte mult interes, ele trebuind să fie avute în vedere de specialiști în cercetări viitoare.

De un interes aparte sunt considerațiile privind *specificul spațial-compozițional* (p. 206-210) urmărind compoziția spațială a cetăților, concepțiile spațiale, formele și procedeele compoziționale.

Cercetarea cetăților este completată prin subcapitolul privitor la *materiale și tehnici de construcție* (p. 210-217). Ilustrate prin exemple caracteristice, sunt prezentate modul de obținere a materialelor de construcție și diferite procedee tehnice caracteristice utilizate. Analiza grafică a permis autoarei presupunerea modului de trasare a planului Cetății Albe, și, după modul de calcul folosit pentru cetatea Soroca, aproximarea numărului muncitorilor folosiți la Cetatea Albă, Suceava sau Cetatea Neamț. În continuare este abordată problema *meșterilor și responsabililor*

*de lucrări* (p.217-223). Pe baza informațiilor găsite în literatura de specialitate sunt amintiți arhitecți sau meșteri care au construit anumite cetăți, domnii sub care ele s-au ridicat sau pârcașii care s-au îngrijit de lucrări.

Atenția cuvenită este acordată de autoare unor vestigii semnificative: *inscripții și reprezentări oficiale și neoficiale, semne lapidare și apotropaice* (p. 223-244). Sunt discutate inscripții de la Cetatea Albă, Suceava, Cetatea Neamț, Hotin, Soroca, unele dispărute, păstrate în relatările unor autori sau în însemnări aflate în arhive. Sunt prezentate și desene de pe zidurile unor cetăți, grafite cuprinzând scurte texte sau variate reprezentări, semne de cioplitori. Exemplele de semne – grafite, crestături, reliefuri, compoziții din cărămizi, sunt însoțite de considerații privind semnificația simbolică sau sacră.

Al treilea mare capitol al lucrării este intitulat *Morfologia elementelor componente ale celor mai importante fortificații de piatră* (p. 245-316). Autoarea clasifică elementele componente ale cetăților, din punct de vedere funcțional, în: dispozitive de observare, dispozitive de apărare și dispozitive auxiliare, iar după amplasare în: construcții exterioare, construcții interioare și elemente de tranziție între spațiul intramuran și cel extramuran. Subcapitolele sunt intitulate: *Construcțiile exterioare* (p. 248-284) cuprinzând *zidurile, turnurile, „turnurile pline”, „semiturnurile”, turnurile de artilerie și „basteile”, porțile. Construcțiile interioare* (p. 284-310) cuprinzând *palatele fortificate și locuințele demnitarilor militari, lăcașurile de cult, dependințele. Amenajările speciale* (p. 310-316) cuprinzând *subteranele secrete, tainițele, capcanele subterane*. În cazul fiecăruia din aceste elemente sunt date amănunte privind caracteristicile morfologice, rolul defensiv, particularitățile funcționale, și sunt prezentate diferite analogii. Rezultă un tablou sugestiv al modului în care cetățile își îndeplineau funcțiile de apărare, urmând evoluția tehnicii militare. Trebuie remarcat și în acest capitol spiritul critic al autoarei, bazat pe cunoașterea directă a monumentelor, discutarea unor opinii divergente sau interpretări diferite ale unor descoperiri.

*Încheierea* lucrării (p. 317-319) sintetizează unele concluzii la capătul acestei minuțioase examinării a fortificațiilor Moldovei. Ele privesc împrejurările istorice ale constituirii și evoluției sistemului defensiv al țării, tipurile de apărare asigurate de fortificații, interdependența între obiectivele defensive și așezările urbane, diferitele categorii de fortificații, folosirea de către comanditari a unor arhitecți din spații culturale diferite – bizantin, nordic, vest – și central-european, oriental, ajutați de zidari și salahori autohtoni. Soluțiile spațial-volumetrică denotă influențe ale fortificațiilor medievale apusene, bizantine, orientale sau ale Renașterii; eforturile concentrate asupra inexpugnabilității cetăților nu exclud existența unor elemente decorative în special la construcțiile interioare, la care se adaugă inscripții și reprezentări. Arhitectura cetăților este determinată de destinația lor, potențialul defensiv de la suprafață este completat de cel subteran. Zidurile sunt îngroșate în a doua jumătate a veacului al XV-lea, turnurile capătă forme de plan cunoscute atât în Orient cât și în Occident; le urmează turnurile pline, semitururile, turnurile de artilerie, apoi platformele și terasele pentru artilerie, probabil prin intermediul unor

specialiști italieni, fiind folosite principalele descoperiri ale tehnicii militare.

*Anexele* (p. 323-343) cuprind: *parametrii principali ale celor mai importante cetăți de piatră din Moldova medievală* (p. 323-329), un *glosar de termeni de arhitectură militară* (p. 330-338) și *lista pârcălabilor cetăților voievodale din Moldova (până la mijlocul secolului al XVI-lea)* (p. 339-343). Lucrarea este însoțită de rezumate în limbile engleză (p. 344-355) și rusă (356-368). Trebuie în mod special remarcată bogata ilustrație, realizată în foarte bune condiții tehnice: 254 figuri în text, la care se adaugă 32 planșe cuprinzând 86 fotografii color.

Lucrarea cercetătoarei Mariana Șlapac reprezintă cea mai completă sinteză privind arhitectura militară din Moldova medievală. Ea prezintă un interes aparte pentru istorici, arhitecți, arheologi, istorici de artă, în general pentru toți cei interesați de cultura și civilizația medievală.

*Gheorghe I. Cantacuzino*

LADISLAV OLEXA, *Nižná Myšľa Osada a pohrebisko z doby bronzovej*, Archeologické pamätníky Slovenska, zv. 7, Košice 2003, 136 p., 70 fig. în text, 24 pl. color.

Situl arheologic de la Nižná Myšľa-*Várhegy*, în răsăritul Slovaciei, este binecunoscut de mai multă vreme specialiștilor epocii bronzului din Europa Centrală și sud-estică prin dese referiri la spectaculoasele descoperiri ca urmare a săpăturilor începute încă din 1977 și continuate până astăzi. Ne-am fi așteptat, după atâta vreme, la o monografie cuprinzătoare care să pună în lumină toate problemele sitului. Ar fi trebuit tratate amănunțit aspecte cum ar fi structura și fazeologia habitatului din așezarea I, însoțite de un plan general, de planuri ale complexelor cercetate, de profile ale secțiunilor, raportul dintre așezarea I și cimitirul aflat în imediata ei apropiere, habitatul așezării II, cu detaliile necesare privind raportul acesteia cu necropola pe care o suprapune, sistemele de fortificație,

complexele de cult și, câtuși de puțin în ultimul rând, o publicare detaliată a cimitirului, cu un plan general corespunzător și cu planuri individuale ale mormintelor cercetate, inclusiv cu ilustrarea completă a inventarelor. Ar mai fi fost necesară și o discuție privind „migrația purtătorilor culturii Otomani dinspre Transilvania și zona Tiszei” în aria culturii Košťany, deplasare determinată, după opinia lui L. Olexa, de interesul pentru zăcămintele cuprifere din zona Košice. Am numit doar câteva dintre aspectele ce ar fi fost cu totul necesar a fi prezentate profesional, detaliat, pentru o bună înțelegere a sitului de la Nižná Myšľa ce ar trebui să devină astfel unul dintre principalele puncte de referință pentru înțelegerea epocii bronzului în Europa Centrală și nu numai.